

התיעוד ההיסטורי: המידע, המאפיינים והערכים ותפקידם בתהליך השימור מידע ככלל הוא אוסף של עובדות ורעיונות אשר נלמדים ממקורות שונים, נמסרים לנמענים וכרכים מהמקרים עוברים עיבוד כלשהו בתהליך העברתם או קליטתם. עבור העוסקים בשימור נכסי מורשת תרבות מוחשיים יש למידע חשיבות בגלל תפקידו הראשוני לשמש בסיס בתהליך קבלת החלטות - בעיקר בשני עניינים: (1) להעריך את הנכס ואת זכאותו להיכלל ברשימת שימור; (2) להחליט על אופן השימור של הנכס. שני הנושאים באים לידי ביטוי במסמך תיעוד שהתעצב כמהלך השנים, וכיום הוא זוכה לתבנית מובנית שמשקפת את תפקידיו ואת ההכרה הגדלה בחשיבותו.

יש שמבין שני העניינים יותר רק אחד - תיעוד שחשף מידע היסטורי וגם הדגיש את חשיבותו ואת ערכיו של נכס מורשת תרבותית - אך שיקולי העדפה כלכליים או פוליטיים מנעו את שימורו. במקרים אלה, ובעיקר הודות לעידן האינטרנטי שבו אפשרויות אגירת המידע, שמירתו ועיבודו מתרחבות, התיעוד יכול לחזק את מעמדו של הנכס, לעורר עניין בקרב ציבור רחב ולעודד על ידי כך את שימורו.

כמו ערים היסטוריות רבות אחרות, יפו מתקשה לעמוד בלחצי פיתוח נדל"ניים, בעיקר בעקבות גינטריפיקציה. החשש מכגיעה בייחודה ההיסטורי, העיצובי והנופי נדרש לתיעוד שאינו מסתמך בסימור ההיסטורי של הנכסים עצמם ובהעברתו למעטים, אלא מופץ ברשתות הדיגיטליות ומהווה מנוף להכרת הנכס וערכיו, ליצירת מודעות לחשיבותו ומעורבות לשימורו ולהשתלבותו במרקם המתפתח.

בית הגבירים בכיכר השעון ביפו

שמואל גילר

החולף על פני הבית הראשון בפתח רחוב יפת (2-10), יתקשה להאמין כי שורת החנויות והקשתות ההרוסות על הגג הייתה ביתם של שלושה גבירים יהודים מראשי עדת הספרדים המערבים. הבית הוקם בסוף שנות השבעים של המאה ה-19, ואת הבעלות עליו חלקו שלושה: אהרון מויאל, חיים מיימון עמיאל ושלמה אבושדיד. הראשון היה מהדמויות הבולטות ביפו ומראשוני הבונים מחוץ לחומה, ושותפיו - קרוביו ממנהיגי קהילת המערבים בירושלים. הם חברו יחד לבניית הבית המפואר והגדול שהיה מהראשונים שנבנו מחוץ לחומה, על מקום המצדית שהגנה על שער העיר ועל חפיר החומה. עמיאל רכש את שטח המצדית בסוף שנות השבעים, וצרף למיזם את גיסו וקרובו הירושלמיים. קומת החנויות שימשה כבזאר היהודי הראשון מחוץ לחומה, והוא מוזכר בשם זה כבר במפת הטמפלרי תיאודור זנדל משנת 1878. חמישים חנויות ומחסנים היו פזורים לאורך של שני מעברים שהובילו מדרך עזה (רחוב יפת) אל שער העיר, ומרחבת הכניסה לעיר אל סמטת החלפנים. מעל החנויות היו שלוש דירות מפוארות, והנכסים נרשמו בספר המקרקעין של בית הדין השרעי ביפו בנובמבר 1878. נכסי עמיאל נרשמו כהקדש משפחתי ונמצאים עד היום בידי המשפחה. בשנת 1915, בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, נהרסה חזית הבית במסגרת מבצע לשיפור פני העיר, והקשתות ההרוסות על הגג ניצבות מזה מאה שנים כעדויות לטראומה שהבית חווה. בשרידי השוק היהודי מתנהלת כיום מסעדת אבולעפיה. על אף החשיבות ההיסטורית שיש לבית בתולדות יפו החדשה שמחוץ לחומה, ובתולדות היישוב היהודי בעיר, הוא לא זכה להיכלל ברשימת המכנים הראויים לשימור, ואף נדון להריסה על פי תכנית בניין העיר התקפה.

וטיפל בעשירים הערבים בעיר. בתו לאה נודעה כיפה בבנות ירושלים, ונישאה לבנו של אליעזר בן-יהודה, בן ציון, המוכר בשם איתמר בן אב"י.

השוק היהודי ודירות הגבירים

א ת מצדית שער יפו רכש עמיאל ככל הנראה סמוך לשנת 1877, כשהחל פירוק חומת העיר. אפשר לראותה בצילום העיר משנת 1860 שצילם הצלם הצרפתי לואי וינס (Vingès). המצדית הדרום-מזרחית נמכרה באותם ימים ועברה מידיה שלטונות העות'מאניים למסדר האחיות סנט ג'וזף, והוקם עליה בית החולים הצרפתי סנט לואי. את חלקו הדרומי של חפיר החומה המזרחית רכש אהרון מויאל, ונבנו עליו בניין "בנק דה-רומא" (יפת 28), "הבנק העות'מאני" (יפת 30) ומתחם "בית קנדינוף" (יפת 32) (גילר, 2014; שלוש, א', 1931: 71). ראשונה במתחם הגבירים נבנתה קומת השוק התחתונה, שכללה חמישים חנויות, והיא מצוינת כבר במפת זנדל משנת 1878; שלוש הדירות נבנו זמן קצר לאחר מכן, והן מופיעות כבר ברישומי המקרקעין העות'מאניים משנת 1878. 28 חנויות ושתי דירות בחלקו הדרומי של המתחם היו בבעלות עמיאל (שלושה רבעים מהנכסים) ואבושדיד (רבע מהנכסים). בניגוד למויאל, שהתגורר בבית ביפו, הם התגוררו בירושלים. לאחר מותו של מיימון בשנת 1891 נוהלו נכסי ההקדש ביפו בידי מיופה כוח. בתחילה בידי הד"ר יצחק קרישבסקי, ואחריו בידי קרוב המשפחה ניסים כרסנתי, שרכש את חלקו של אבושדיד. עם מותו של כרסנתי בשנת 1935 מכרו בנותיו את חלקן לעבדול רחמן אל-קרא ולחאג' חמיד אבו-לאבן, והם החזיקו ברבע מהנכס עד מלחמת העצמאות. בין אלה ששכרו את דירת מיימון עמיאל בשנים הראשונות היו אהרון שלוש ומשפחתו, שהיו קשורים אליו בקשרי משפחה. בנו של אהרון יוסף אליהו, מספר על כך בזיכרונותיו (שלוש, א', שם: 76). לדבריו הם עברו לבית בשנת 1883 והתגוררו בו שנים אחדות, עד שעברו לנווה צדק. בחנות בקומת הקרקע, הפונה לסמטת החלפנים, פתח אהרון שלוש את חנות הצורפות שלו, ובה ניהל את עסקי חלפנות הכספים.

הגבירים מויאל, עמיאל ואבושדיד

א אהרון מויאל, ראש לשושלת משפחתית רבת פעלים, עלה ארצה מרבאט שבמרוקו בשנת 1853. הוא התיישב תחילה בחיפה, ובשנת 1856 עבר ליפו והתגורר בעיר העתיקה, שהייתה עדיין מוקפת בחומה. הוא היה מעשירי הקהילה הספרדית ביפו, וכשנפרצה החומה בראשית שנות השבעים רכש חלקים גדולים משטח החפיר. לימים מולא החפיר ונבנו עליו הבתים בצדו המערבי של רחוב יפת. הוא סייע בהקמת מקוה ישראל וראשון לציון, היה נציג חובבי ציון ורכש את אדמת עקרון. רעייתו סעדה הייתה אחותו של חיים מיימון עמיאל, ובערוב ימיו עבר להתגורר בירושלים סמוך לבית גיסו.

בנו הבכור של אהרון, יוסף בק מויאל, היה היהודי רב ההשפעה ביפו של אותם ימים. הוא עסק במסחר שמן ותבואה, ובשנת 1882 התמנה לסגן קונסול ספרד ביפו, ולאחר מכן גם לסגן קונסול פרס. הספרדים העניקו לו את אותות איזבלה הקדושה וקארלוס השלישי, ועל הסיוע שהעניק לטורקים במלחמתם נגד האיטלקים הוענקו לו התארים מג'ידי וביי (בק). הוא סייע לראשוני ביל"ו עם עלייתם ארצה ותמך כספית ביהודי יפו. מסופר כי היה היוזם של בניית מגדל השעון לכבוד יובל שלטונו של הסולטן עבדול חמיד השני. עם אהרון שלוש וחיים אמזלק רכש קרקעות שהוקמו עליהן השכונות היהודיות הראשונות. צאצאי אהרון מויאל היו לדמויות חשובות ורבות פעלים בתולדות היישוב בארץ. תיאור קורות המשפחה לדורותיה סופר בהרחבה בפרק זיכרון שכתב משה אשולין בשנת 1936 בחוברת גנזי ירושלים בהוצאת פנחס גרייבסקי (אשולין, תרצ"ו).

חיים מיימון עמיאל עלה לירושלים ממרוקו בשנת 1875 והביא אתו הון. הוא ייסד את ישיבת "תורת חיים" ב"כולל המערבים" שברחוב מעלה ח'לדייה (רחוב חברון). גזבר הכולל היה קרוב משפחתו שלמה אבושדיד (שכונה רח"ש), ועמיאל היה יד ימינו. הם חברו יחד לבניית הנכסים ביפו. בנו של שלמה, ד"ר אברהם אבושדיד, היה מראשוני ילידי הארץ שהוסמכו לרפואה. הוא עבר להתגורר ביפו, הקים קליניקה פרטית

מצדית שער העיר, 1860. צילום: לואי וינס, הספרייה הלאומית של צרפת

בית מוֹיאל סימין ושלט מלון הורביץ. צילום: חליל ר'אאד

בני משפחת מויאל התגוררו בדירה הצפונית בפינת כיכר העיר, מעל 22 חנויות שהיו בבעלותם. בין חנויות משפחת מויאל ועמיאל חצץ מעבר המכונה בשטר הרישום "המעבר המשותף". פתחו היה בדרך עזה (רחוב יפת) והוא הוביל אל רחבת שער העיר, המכונה בשטר הרישום "באב בוואבת יאפה" (שער שערי יפו). מעבר נוסף, בלתי מקורה, הוביל מסמטת הכניסה לעיר אל סמטת החלפנים. את המעבר, שכוסה בתקרת בטון, אפשר לראות כיום במסעדת אבולעפיה, ובה נמצא גם בור המים ששירת את מתחם השוק היהודי. ג'וליה שלוש, נינתו של אהרון מויאל, שהתגוררה במקום בראשית המאה העשרים, תיארה את הבית ואת סביבתו בספרה העץ והשורשים, המספר את תולדות משפחתה (שלוש, ג', 1982). הבית הועבר בירושה לסבה שמואל מויאל, והתגוררו בו גם בני משפחה נוספים ובהם עורך הדין דוד מויאל - מהראשונים שפעלו בארץ, ומי ששימש בתפקידים ציבוריים רבים בשירות היישוב העברי. שמואל אשולין, שכתב על תולדות משפחת מויאל, מספר על השוק היהודי תחת הבית שכונה "ווקלאת מויאל" (מחסני מויאל), שהיו בו חנויות אריגים, שטיחים ונעליים (אשולין, תרצ"ו: 3). סביבת השוק המתה מאדם, והוא היה הראשון בשורת שווקים שהתפרסו מעבר לחומת העיר בתחום רחוב רוסלן כיום. הראשון בהם היה שוק אל-פאראג' הססגוני, ובמרכזו הסביל הניצב עד היום ברחוב. אפשר להבחין בבית הגבירים הגדול והמפואר ופעילות שרחה סביבו בצילום של הצרפתי פליקס בונפיס (Bonfils) מסוף שנות השמונים של המאה ה-19.

עם ראשית הקמתה של השכונה החדשה תל-אביב עזבו בני משפחת מויאל את הבית ובנו את בתיהם בשדרות רוטשילד. הדירה הושכרה למרים הורביץ מראשון לציון. היא פתחה בה מלון שנחשב לנקי ומסודר, ולפי המסופר התאכסנו בו גדולי הדור. בשלט המלון על מרפסת הדירה אפשר להבחין בצילום האחרון של חזית הבית ערב מלחמת העולם הראשונה, שצילם הצלם חליל ר'אאד. מעברו השני של הרחוב, בסמוך למאפיית אבולעפיה, שכן מלונו של ר' חיים כהן, שהיה זול ועממי יותר. בשלט המלון ניתן להבחין בצילום בונפיס משנות השמונים.

שרידי בית הגברים לאחר הריסת החזית. ארכיון מוזיאון המלחמה האוסטרלי

שרידי בית הגברים. צילום: שמואל גילר

לעיל לבין החנויות של אדון הארון מויאל היהודי ומלוא הדרך המובילה אל השער הראשי [באב אל-בואבה] של יפו הנזכרת לעיל; ממערב - הדרך המובילה גם כן אל המקדש הנזכר לעיל, וזאת בהתאם למצוין בשלושים שטרי בעלות על נכסים שנופקו על-ידי רשם המקרקעין ביפו הנזכרת לעיל, ושמוספרם תשעים וחמש... [ובהמשך מספרי 28 החנויות

כתב הקדש מימון עמיאל משנת 1887, אוסף המשפחה

בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה החליט ג'מאל פחה, מפקד הארמיה הרביעית ומושל סוריה וארץ ישראל, לשפץ את הערים הראשיות שבשליטתו (דמשק, ירושלים, יפו, חיפה ועזה). ההוראה על כך ניתנה ככל הנראה בעת שביקר בתל-אביב וביפו בפברואר 1915 (גילר, יפורסם). השיפוץ כלל את הריסת השווקים ההיסטוריים בעיר, בתוואי רחוב רוסלן כיום, כדי להרחיב את הדרך הצפונית לנמל. דרך עזה (רחוב יפת), שהובילה לשכונת עג'מי ולשכונות דרום העיר והכניסה הדרומית לנמל, הוצרה על ידי בית הגבירים, שפלש אל התוואי ולא אפשר תנועה מוטורית. חזית הבית נהרסה עד כדי מחציתו, וכך גם חלקו של הבית מדרום לו (יפת 12). לדברי משה אשולין שימשו אבני ההריסה לבניית מסגד חסן בק. מרים הורביץ נאלצה לעזוב את המקום, ופתחה שוב את מלונה ברחוב הווארד (רזיאל 15), בבניין המלון של אלכסנדר הווארד, שהלך לעולמו.¹

הקדש מימון עמיאל

ישום הנכסים בספר המקרקעין של בית הדין השרעי ביפו נעשה בנובמבר 1878. עשר שנים לאחר מכן רשם מימון עמיאל בבית הדין השרעי בירושלים הקדש (ואקף) משפחתי של נכסיו בירושלים וביפו, לטובת נכדו אברהם שהיה קטין. ככל הנראה, הוא חשש שהנכסים יאבדו לאחר מותו. עם מותו של אברהם, בשנת 1939, הועבר ניהול ההקדש לרעייתו צילה לבית קרישבסקי. לאחר המלחמה נתפס הבית בידי הרשויות כנכס נפקדים. צילה עמיאל דרשה לקבל לידיה את חלקה של המשפחה, והוא אכן הוחזר לה. עם מותה עבר ההקדש לניהול בניה מימון ואליהו, ומשנת 1985 מנהל את נכסי המשפחה איתן, בנו של מימון. משעזבו בני משפחת מויאל את המתחם נמכר חלקם לאדיב סעיד אל-ג'אבר, שלא עזב ככל הנראה את יפו במהלך מלחמת העצמאות. בשנות התשעים הוא מכר את הנכס לחברה בעלות עורך הדין אברהם סוכובולסקי ואברהם פילץ. עם מותם בשנות התשעים נמכר הנכס לחברת סטאברוס. זו מכרה אותו לוואליד אבולעפיה והוא פתח בה מסעדה, ושמו מותנוסס כיום על בית הגבירים היהודים של יפו. בית היהודים הראשון מחוץ לחומת העיר, והשוק היהודי הראשון, ראויים להיות מוכרזים לאתרים לשימור המורשת היהודית של יפו.

תרגום כתב ההקדש

כל החלקים המשותפים בהיקף של שלושה חלקים מתוך ארבעה חלקים, זאת בשיעור שמונה עשר קיראט מתוך 24 קיראט בסך הכול, שבהם עשרים ושמונה חנויות ושני הבתים הבנויים מעליהן הקיימים בנמל יפו, בקרבת השער. הגבולות של כל אלה הם מדרום [בכיוון התפילה] - דרך ציבורית; ממזרח - כנ"ל; מצפון - המעבר הישר הנמתח ממזרח למערב ובסוף כל אחד משני צדדיו הנזכרים לעיל שער. והמשותף הוא המעבר הנזכר לעיל בין החנויות של המקדש הנזכר

¹ שם המלון מופיע במפת יפו משנת 1917. היא החזיקה במקום עם בנה פנחס, עברה לרחוב יהודה הלוי, ולאחר מכן פתחה את "מלון הרצליה" ברחוב השחר

שחזור חומת העיר המצדית - בצהוב; חזית בית הגבירים - בירוק. תוואי החפיר - מנוקד. הגג המשושה הוא סביל שוק אל-פאראג'. החיצים מורים על תוואי הכניסה לעיר. באדיבות מדבא מדידות והנדסה בע"מ

מודעה גלויה.

כל מי שחפץ לשבר הבתים פה בירושלם ת"ו והבתים והחננויות ביפו ת"ו הידועים בהקדש האדון המרוחה מימון עמיאל זצ"ל, בין אם הפץ לשבר כלם כאחד ובין בפרופורום יפנה אלי הח"מ, וככה המסור בודי מבית דין הגדול מחבמה שרעיה בירושלם ת"ו, הנני להשכירם במחור השוה, וכל הורזי נשבר.

דר. יצחק קרישבסקי רופא למען ציון.

מודעה בעיתון חבצלת, 3 בספטמבר 1900

* שמואל גילר הוא אדריכל שמעל ביפו כמתכנן, ועוסק מזה שנים אחדות בחקר העיר בשלהי התקופה העות'מאנית ובראשית שנות המנדט הבריטי. מחקריו פורסמו בכתבי עת שונים והם מחדשים פרקים נעלמים בתולדות יפו ומשחזרים את תמונת העיר הבלתי מוכרת באותן שנים.

sglr@inter.net.il

שלוש, ג'וליה (1982). העץ והשורשים [תל-אביב]: עקד.

שלוש, יוסף אליהו (1931). פרשת חיי. תל-אביב: דפוס א' סטרוד.

אשורין, משה (תרצ"ו). ספר זכרון להחובבים והעולים הראשונים מעדת הספרדים-המערבים ביפו ואגפיה. ירושלים: פנחס גרייבסקי.

גילר, שמואל (2014). בית קנדינוף ביפו. http://www.shimur.org/uploads/beit_kandinof.pdf

גילר, שמואל (טרם פורסם). שיפוץ יפו במהלך מלחמת העולם הראשונה. יפורסם בקתדרה

Durán-Domínguez, G., Felicísimo, A. M., & Sánchez-Soto, P. J. (2014). The representation of Cultural Heritage: Methodologies for digital characterization. In M. A. Rogerio-Candelera (ed.), *Science, technology and cultural heritage*.

Yilmaz, H. M., Yakar, M., Gulec, S. A., & Dulgerler, O. N. (2007). Importance of digital closerange photogrammetry in documentation of cultural heritage. *Journal of Cultural Heritage*, 8(4), 428-433

* עמוד: בית הגבירים, סוף שנות השמונים של המאה ה-19. צילום: פליקס בונפיס